

AYTƏN ƏLİ qızı MEHDİYEVA
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin dosenti
tarix elmləri namizədi
e-mail: ayten-69@mail.ru

QIZ QALASI VƏ AYA SITAYIŞ

Açar sözlər: Qız qalası, Yazılıqaya təsvirləri, Ay simvolikası, Aya sitayış

Ключевые слова: Девичья башня, изображения Язылыкая, Лунная символика, поклонение Луне

Key words: Maiden Tower, Yaziliqaya pictures, Moon symbol, Moon Worship

Azərbaycanın tarixi inkişafının xüsusiyyətləri, coğrafi mövqeyi, əhalisinin etnik tərkibi burada müxtəlif dinlərin mövcudluğuna şərait yaratmışdır. Ayrı-ayrı dövrlərdə büt-pərəstlik, zərdüştlük, islam və bir çox başqa dini inanclar ölkədə bu və ya digər dərəcədə yayıla bilmiş, bir-birinə qarşılıqlı təsir göstərmiş, dini həyatın özəlliyini şərtləndirmişdi.

Çoxallahlıqla bağlı inancların məcmusu kimi büt-pərəstlik ibtidai dinlərin zəminində yaranmışdır. Azərbaycan əhalisinin büt-pərəstlik təsvirlərinin kökləri çox qədimlərə gedib çıxır və animizm, fetişizm, şamanlıqdan tutmuş tanrıçılığa qədər müxtəlif xalq inanclarını ehtiva edirdi. Burada büt-pərəstliklə bağlı ayinçilik çox vaxt sintez halında təmsil olunmuşdur, yəni inanclar bir-birindən az fərqlənmiş, bir-birini tamamlayaraq bölgə əhalisinin mənəvi dəyərlər sisteminin təşəkkülündə birgə istifadə edilmişdir. Qədim Azərbaycan ərazisində əcdadların ruhlarına, qayalara və ağaclara, müxtəlif təbiət hadisələrinə və səma cisimlərinə pərəstiş güclü olmuşdur. [1]. Antik müəllif Strabon göstərirdi ki, Qafqaz Albaniyasında məbədlərə məxsus vilayətlər mövcud idi və bu torpaqlarda albanlar Helios, Zevs və Selenaya sitayiş edirdilər [2,s.151]. Burada Selenaya xüsusi yanaşılırdı. Bakı, xüsusilə də bütövlükdə Abşeron yarımadası astral kultlara sitayişin cəmləndiyi mərkəz hesab olunurdu [2, s.475-480]. Şəmkir çayı ətrafında müasir dövrə qədər salamat qalmış abidələrdən biri də Mahrasa məbədidir. Abidənin adına əsaslanaraq demək olar ki, Mahrasa məbədi yarandığı ilkin mərhələdə göy cisimlərinə etiqad olunan müqəddəs yer kimi tanınmışdır. Hətta IV əsrin əvvəllərində Albaniyada xristianlığın yayılmasına baxmayaraq, Mahrasa bu dövrün möhtəşəm məbədlərindən biri kimi fəaliyyət göstərmişdir. Bunu Mahrasa məbədinin inşa olunması zamanı nəzərdə tutulan məqsədlə xristianlığın əsaslarını təşkil edən kultun müəyyən məqamlarının üst-üstə düşməsi ilə əlaqələndirmək olar. "Mahrasa" sözünün elmi təhlili də bu fikri təsdiq edir. Belə ki, "mah" həm türk, həm də fars dilində ay deməkdir. "Rəsad" isə göy cisimlərinin müşahidə olunduğu yerə deyilirdi. Hər iki sözün birləşməsindən "Mahrəsad" yaranır və "d" səsinin çətin ifadə olunması məbədin "Mahrasa" adlandırılmasına səbəb olmuşdu [3]. Azərbaycanın Gəncə, Kəlbəcər kimi ərazilərində də mahrasa adını daşıyan abidələr mövcuddur və onlarda aya sitayiş izləri, divar təsvirləri qeydə alınmışdır. Bu abidələr Strabonun Albaniyanın dağlıq hissələrində möhtəşəm ay məbədlərinin tikilməsi barədə verdiyi məlumatları təsdiq edir. Bu məbədlər yalnız dini deyil, həm də inzibati, hüquqi və hərbi mərkəzlər hesab olunurdular. Onların böyük torpaq sahələri var idi. Ay məbədlərinə ölkədə böyük nüfuz sahibləri olan kahinlər başçılıq edirdilər. Ay məbədləri Albaniyada xristianlığın yayıldığı zamana qədər fəaliyyət göstərmişdi.

Gədəbəydəki Mahrasa məbədi Albaniyanın Girdiman vilayətinin mərkəzi məbədlərindən biri olmuşdur. İran hökmdarı II Xosrovun qohumu olan Mehran 30 min ailə ilə burada məskunlaşmış, məbəddə yaşayan 12 kahini öldürmüş və məbədə sahib olmuşdur. Mehranilər xristianlığı qəbul etdiklərinə görə bu məbəd sonradan xristian kilsəsinə çevrilmişdir. Bu kilsələrin tikintisi zamanı yunan əsirlərindən də istifadə olunurdu [4].

Gürcüstan ilə Qazax rayonu arasında yerləşən Aveydağda alban xristian məbədinin qalıqları yerləşir. Xristian məbədlərinin əvvəlki məbədlərin yerində yaradılmasını nəzərə alsaq burada ay

məbədinin yerləşdiyini təxmin etmək mümkündür. Aveydağ sözünün özü də bu fikri əsaslandırmağa imkan verir. Bu toponim "Avey" deyil, "AyeV" (Ay evi) mənasını verirdi. Qədim türklərdə "Ay Tənqri" (Ay allahı) kultunun yayılması [4] aya sitayişin daha qədim köklərinin araşdırılmasını zəruri edir. Ona görə də Azərbaycan ərazisində yerləşən, xalqın qədim inamlarının qorunmasında mühüm rol oynayan Qobustan rəsmlərinin araşdırılması böyük maraq doğurur. Qayaüstü rəsmlərin nadir qoruğu olan Qobustanda müxtəlif tarixi mərhələlərə aid olan 3500-dən artıq insan, heyvan şəkilləri, simvolik və kult kompozisiyaları mövcuddur. Onlardan biri Qobustan qoruğunda yerləşən Yazılı təpədə 9 sayılı daş-qaya üzərində qalmış təsvir tədqiq etdiyimiz mövzu ilə əlaqədar böyük maraq doğurur. Bu daş üzərində Günəş, Ay və Göyü özündə əks etdirən və üfüqi şəkildə hissələrə ayrılan, üç qülləvari tikili, dayaq-kontrforsun yanında at, sol tərəfdə aypara, aşağıda yumaq kimi qıvrılmış ilan, mərkəzdə kiçik bir dairə təsvir olunmuşdur [5, s.11]. Burada aypara və kiçik dairə Ay tanrısına aiddir və onun xarakterik cizgilərini əks etdirir.

Üç qalanın təsvirinin üst hissəsində yerləşən və enli olmayan qala sikloplik üsulla ucaldılmış və üç simvolik işarə ilə bəzədilmişdir. Həmin işarələrdən biri altı mili olan çarxı xatırladır. Eyni zamanda qalanın səthində mərkəzi hissədə kiçik dairə yeddi yerə ayrılır. Bu işarə günəş işarəsi olmaqla yanaşı yalnız mərkəzi hissəsində yaşayışın olduğu yerin özünün bölgüsü kimi də qəbul edilə bilər. Qalanın alt hissəsində verilən göyün simvolu sonradan Mitranın simvoluna çevrilmişdi. Bu iki işarə arasında qalanı bütövlükdə dolanan iki bir-birinə sarınan ilan təsvir edilmişdir. Onu bir neçə mənada qəbul etmək olar: torpaq və yeraltı şahlığın allahı və ya ay allahının əsas simvollarından biri kimi [6, s.116,209]. Yutlandiya ərazisində (Avropada Baltik və Şimal dənizləri ilə əhatə olunan yarımadadır, şimal hissəsi Danimarkaya, cənubu isə Almaniyaya məxsusdur) [7] Yelinqdən tapılan daş plitənin üzərində eyni ilə bu təsviri xatırladan təsvirə rast gəlinir. Burada Ay allahının əsas simvollarından biri sayılan ilanlar həm bir-birinə, həm də İsa peyğəmbərin bədəninə sarınmış formada təsvir edilmişlər [8, s. 31].

Böyük bir məsafə ilə bir-birindən ayrılan Azərbaycan və Yutlandiya torpaqlarında müxtəlif mədəniyyətlərin daşıyıcıları olan xalqlar fərqli vaxt kəsimində (Azərbaycanda Qobustan qoruğunda aşkar olunan təsvir e.ə.III-II minilliyin qovşağına, Yutlandiyada tapılan təsvir yeni eramın əvvəllərinə aiddir) oxşar təsvirlər yaratmışdılar. Təbii-coğrafi, etnik, dil və din baxımından fərqlənən xalqların yaradıcılığında bu qədər oxşar motivlərin yaranması bu xalqların dini inamlarında Ay və onu simvolizə edən elementlərə sitayişlə bağlı olmuşdur. Xristian simvolikası Aya sitayişlə bağlı dini təlimlərə dərinlən daxil olmuş və xristian mədəniyyətinin daşıyıcıları Ay simvolikasından geniş miqyasda istifadə etmişdilər.

Yazılıqayada aşkar olunmuş bu təsvirdə qeyd olunan üç simvolun bir məkanda verilməsi Qız qalasının qədim təsviri hesab olunan bu təsvirin tarixi əhəmiyyətini artırır və onun yaranmasının təsadüfi xarakter daşmadığını göstərir.

Yazılıqayada əks olunan birinci qaladan sağda üfüqi istiqamətdə səkkiz mərtəbəyə ayrılan ikinci bir təsvir də var. İ.M.Cəfərzadə bu təsvirin göyü təmsil etdiyini [5, s.28], D.A.Axundov isə onu Səma tanrısının başçılıq etdiyi yeddi planet tanrısının məbədi [9, s.133] hesab edirdilər. Üçüncü qala təsvirinin üst hissəsi üfüqi istiqamətdə bölünmüş, qalanın alt hissəsində aşağı terras formasında iri stilobat (sütunlar üçün özü) yerləşdirilmişdi. Sonuncu hissəni güclü kontrfors kimi də qəbul etmək olar. Tikilinin aşağı hissəsi kvadrat formalı iri daşlardan tikilmiş və şaquli yonulmamış daşlarla (rust) bölünmüşdür. Onun sol tərəfində yarım, bir qədər aşağıda isə yumaq kimi burulmuş ilan, mərkəzdə isə kiçik dairə təsvir olunmuşdur. Qalanın üst hissəsinin üfüqi istiqamətdə bölünməsi göyü, dairəvi formada burulan ilan ayı simvolizə edirdi. İlanın başını göstərdiyi qala isə fikrimizcə, onun simvolizə etdiyi tanrının (və ya ilahənin) şərəfinə tikilmişdir.

Qobustan təsvirlərində ay tanrısına sitayişlə əlaqədar rast gəlinən və bu kultun əsas atributlarından sayılan ilan təsviri Azərbaycan xalqının dini inamlarında geniş şəkildə əks olunmuşdur. Qədim inamlara görə, ilana yaxşılıq edən, onu ölümdən qurtaran var-dövlətə sahib olurdu. Digər bir inama əsasən, ocaq ilanı hansı ailəni tərkdirisə, onunla bərabər ailənin xoşbəxtliyi də gedirdi [10, s.130-138, 235]. Həmin dövrdə qadının da bu xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirdiyi nəzərə alınsa ilana və

qadına sitayiş arasında bir yaxınlıq olduğunu söyləmək mümkündür.

E.ə.XVI əsrə aid edilən Knoss məbədgahında (Krit) tapılan heykəlciklərin üzərindəki naxışlar təsadüfi olmayıb, müəyyən dünyagörüşü, inamla bağlı olmuşdur. Onlardan biri təxminən 34,2 sm hündürlüyündə olub, hündür baş örtüyünə malikdir. Onun əllərində olan ilanlar qadının qolunu və çiyinini, digər ilan isə bütövlükdə bel hissəsinə sarınmışdır. Üçüncü ilan, Misir heykəllərində olduğu kimi, baş örtüyünün üstündə yerləşdirilmişdir [11, s.120-130]. Qədim alban mərasim, magiya bəzəkləri üçün e.ə.VI-IV əsrlərdə ilan təsvirlərindən ibarət naxışlar səciyyəvi olmuşdur. Qafqaz Albaniyası ərazisindən tapılmış heykəlciklərin tədqiqi zamanı məlum olmuşdur ki, onların boynunda yapışdırılmış vərdənlər vardır. Mingəçevirdə tapılan kiçik heykəllərin həm boyun, həm də ayaqlarında ilan təsvirli naxışlar vardır [9, s.143-144].

Azərbaycanlılar da daxil olmaqla türk xalqlarının yaşadıkları ərazilərdə aparılan tədqiqat işləri nəticəsində tapılan bu qadın heykəlləri, tədqiqatçı Q.A.Puqaçenkovanın fikrincə, ya su kultuna, ya da zərdüştlükdə ailə, məhsuldarlıq, qayda-qanun və s.-nin hamisi olan Asi-Urti-Rti ilahəsinə aid olmuşdur [12, s. 187-202].

Bir çox tədqiqatçılar bu ibadətə əsaslanan kompleksin Ön Asiyadan Şərqi Avropaya ardıcıl surətdə yayıldığını göstərirdilər. Bu məhsuldarlıq allahı və ya ilahəsinin obrazı çox mürəkkəbdir, o yalnız insanların deyil, ümumilikdə bütün təbiətin inkişafına nəzarətlə bağlı idi. M.Qimbutasın fikrincə, sonradan o, ay allahına və ya ilahəsinə çevrilib, oturaq ana xaqanlığının atributuna dönür, eyni zamanda həm həyatın, həm də təbiətin dağıdıcı qüvvəsinin təmsilçisinə çevrilirdi [13, s. 77]. Bunlar erkən dini görüşlərlə əlaqəli şəkildə inkişaf edir, səma cisimləri ilə əlaqəli təsvir olunur və astral dinin əsas elementlərini özündə birləşdirirdi.

Üç müxtəlif qalanın üç müxtəlif simvolunu özündə cəmləndirən Bakı Qız qalası kimi bir tikilinin yaranması zamanı daha mürəkkəb bir dünyagörüşünün əsas sayıldığını göstərir və Qız qalasının yalnız oda sitayiş edənlərin məbədi kimi götürülməsi fikrinin doğru olmadığını sübut edir. Yazılıqayada 9 sayılı daşdakı təsvirdə qalalarla yanaşı maral təsvirlərinin verilməsi də diqqəti cəlb edir. Şərq, işıq, təmizlik, mənəviyyat və s.-nin simvolu sayılan marallar həm də həyat ağacı (Amerika hindularında), allahların sehrlili sürüsünün baş heyvanı (Avropada) kimi də çıxış etmişdilər. Dişi marallara nadir hallarda simvol kimi yanaşırdı. Onlar adətən Ay ilahəsinin (xüsusilə Artemidanın) müşayətçisi kimi tanınırdılar. Mərkəzi Asiya xalqlarının əksəriyyətində nəslə totem kimi tanınan dişi maral qurd ilə bircə Çingiz xanın əcdadı hesab olunurdu [14]. Qeyd olunan təsvirlərə yenidən Yazılıqayada 14 sayılı daş üzərində rast gəlmək mümkündür [5,s.34-35]. Təsvirlərin müxtəlif daşlar üzərində təkrar olunması, yaxınlıqda Cingir (Tenqri, Tanrı) dağı kimi uzun illər ərzində müqəddəs sayılan bir yerin olması bu təsvirlərin xarakterinə aydınlıq gətirir. 9 və 14 sayılı daşlarda verilən təsvirlər tanrılar və onların şərəfinə inşa olunan məbədləri əks etdirməli idi. Qədim tanrılara həsr olunan bu qalalar (müasir dövrdə onlardan yalnız Qız qalası qalmışdır) qədim ibadət yerləri – məbədlər olmaqla dövrünün daşlaşmış simvoluna çevrilmiş və bir çox qədim dinlərin əsasında dayanmaqla qədim Şərq mədəniyyətlərinin zənginləşməsinə öz təsirini göstərmişdir.

Aya sitayişlə bağlı funksiyaların ilahələrdən tədricən tanrılara keçməsi qədim yunan mifologiyasında öz əksini tapmışdır. Əvvəllər yalnız ilahələrə xas olan səlahiyyətlərdə dəyişikliklər baş verirdi. İlahələr və tayfa başçısı olan qadınlara xas olan xüsusiyyətlərə yeni çalarlar əlavə edilmişdi. Belə ki, hökmdar qadınlardan bir müddətə seçdikləri həyat yoldaşı (o, məhsuldarlıq simvolu sayılırdı) təxminən qışın ortasında – yeni ilin əvvəlində qurban verilir, qanı məhsul verən hər ağac, zəmi, mal-qara və s.-nin üzərinə tökülürdü. Bununla insanlar məhsuldarlığı artırmağa çalışırdılar. Qurban verilən kişinin öti isə hökmdar qadının yaxın ətrafına daxil olan kahinələr tərəfindən çiy formada yeyilirdi. Sonradan bu adətdə müəyyən dəyişiklik edildi: hökmdar qadının həyat yoldaşı artıq yayda ölür, onu əkizi əvəz edir, bu şəxs yenidən qışın ortasında orakul kimi ilan şəklində yenidən dünyaya gəlirdi. Bu hadisə cəmiyyətdə funksiyaların tədricən dəyişdiyini göstərirdi.

Aya sitayiş çox qədim köklərə malikdir. Qədim insanlar göy üzündə ayın hərəkətini müşahidə edərək onun yerdəki həyat ritminə, dənizlərin qabarma-çəkilməsinə bilavasitə təsir etdiyini bildirdilər. Ayın magik qüvvəsinə ciddi yanaşan ay işığı və suyundan xəstəliklərin müalicə olunması, lənətlərin

götürülməsi məqsədilə istifadə edirdilər. Astronomiya sahəsində bilikləri ilə fərqlənən qədim xalqlar anlayırdılar ki, ay işığı günəş işığının əksidir. Ona görə də Misirdə ay “günəşin gözü” kimi təsvir olunurdu [15]. Ayın tutulması xaos dövrü kimi qiymətləndirilir və onun yenidən dünyaya qaytarılması üçün magik rituallar keçirilirdi.

Qədim mədəniyyətlərin araşdırılması zamanı ayın allahlar və kişi hakimiyyəti, günəşin isə ilahələrlə əlaqələndirilməsinə rast gəlinə də, əksər hallarda və uzun bir müddət ərzində aya sitayiş məhz qadınlar və ilahələrlə bağlanırdı. Bu baxımdan İside (Misir allahı Osirisin həyat yoldaşı və Qorun anası olan bu ilahə əvvəlcə torpaq ilahəsi olsa da, sonradan ay ilahəsinə çevrilmişdi), Parvati (hindlilərin ay ilahəsi), Şin-Lu (qədim çinlilər bu ay ilahəsini həm də göyün sahibəsi kimi tanıyırdılar), Metsli (asteklərin ay ilahəsi) bu baxımdan diqqəti cəlb edir. Antik sivilizasiyanın nümayəndələri də ayı müqəddəs sayırdılar. Qədim yunanlar Gekatanı ay ilahəsi kimi tanıyır, onu torpaq ilahəsi ilə eyniləşdirir, ona gizli müəmmalardan biri kimi yanaşırdılar. Onun qüvvəsi ilə allahlar belə hesablaşırdılar. Gekatanı göylərdə Selena, yerdə Artemida (və ya Diana), yeraltı şahlıqda Persefona (və ya Prozerpina) ilə eyniləşdirirdilər [16]. Adı Qədim Yunanıstanda daşqınlardan biri ilə bağlı olan Devkalionun çoxsaylı oğlanlarından biri Ellin bütün yunanların sələfi hesab olunurdu. Yunanlar bu adın ay ilahəsinin adından Elle-Ellen-Yelena-Selena adından götürüldüyünə inanırdılar. Antik müəllif Pavsani [VIII.6.6] göstərirdi ki, Fessaliyadan gələn və özlərini ellin adlandıran ilk tayfalar ay ilahəsinə sitayiş edirdilər. Yunanlar ay ilahəsinə sitayiş zamanı onun funksiyalarının daşıyıcılarını müxtəlif adlar altında tanısalarda, əslində bu üçlüyün yaranması üç rəqəminin ilahi və müqəddəs mənə daşmasına xidmət edirdi. Burada yalnız bir ilahədən danışıla bilərdi [17, s.8]. Antik müəllif Hesiod Gekatanın göy, yer və dənizlərdə böyük nüfuzundan xəbər versə də, ellinlər bu ilahənin yaradıcı başlanğıc deyil, məhz dağıdıcı qüvvə olduğunu vurğulayır, onun adını üç yolayrıcında keçirilən mərasimlərlə əlaqədar qeyd edirdilər. Zevsin Gekata tərəfindən onun səlahiyyətlərindən əlavə işlərə qarışması hüququnu tanıması bu ilahənin böyük nüfuzundan xəbər verirdi. Gekatanı əhatə edən erinilər isə yaşca hətta Zevsdən böyük olub ilan saçlı, it başlı, qara bədənli, yarasalar kimi qanadlı qadınlar kimi təsvir olunurdular. Cinayətkarları təqib edir, əllərindəki üzəri mıxla örtülü şallaqla cəzalandırırdılar [17, s.88-90].

Hələ Qədim Misirdə ay tanrısı Kxunsu özünün funksiyaları baxımından Tot ilə eyniləşdirilirdi. Hermopol və Edfuda bu tanrıları çox zaman birləşdirir və Kxunsu-Tot kimi tanıyırdılar. Adın əsasında duran kxens (dəf edən, kəsən) onun göy cisimləri ilə əlaqəsini göstərirdi. Bu tanrını qırğı başlı, yarımay və günəş diski ilə tamamlanmış formada təsvir edirdilər. Hər iki simvol Ay tanrısının (Tot, Axa və s.) xarakterik atributları hesab olunurdu. Bentreşt sütununda əks olunan yazılardan bəlli olur ki, qeyd olunan dövrdə Kxunsu iki fərqli tanrıya (Fivdə dinc həyat sürən və hazırlanmış planları həyata keçirənə) ayrıldı Bəzən Kxunsunu Heraklla müqayisə edirlər. Tanrıların müqayisə edilməsində yalnız Heraklin Ay tanrısı ilə bağlı olmasını deyil, həm də onların hər ikisinin Günəş tanrısı ilə əlaqələndirilməsi faktı da əsas götürülürdü. Qədim misirlilər tanrıların şərəfinə məbəd tikintisinə xüsusi diqqət verir də fironların özləri bu prosesə bilavasitə rəhbərlik edirdilər. Fiv torpaqlarında Amon və Mut məbədləri arası ərazidə III Ramzes tərəfindən əsas qoyulan Ay tanrısı məbədinin tikintisi XXI sülalə fironları tərəfindən başa çatdırılır və bəzədilirdi [18, s.108-110].

Qədim Uqarit tanrıları içərisində ay tanrısı mühüm yer tuturdu. Yarihu adlanan bu tanrı uqaritlərin ən çox qurban verdikləri tanrılardan biri sayılırdı. Uqarit şəhərində eyni zamanda hər ay qeyd olunan ayın bədrənməsi bayramı xüsusi keçirilirdi. Samilər günəşdən daha çox aya sitayiş etdiklərini ay təqvimindən geniş istifadə olunması da göstərir [19,s.110-112].Abulumu şəhəri ay tanrısının “qərargahı” hesab olunurdu.Şəhəri Fələstin və İordaniyanın cənubunda yerləşən və Bibliyada adı çəkilən bir sıra şəhərlərlə eyniləşdirirlər. Güman edilir ki, Abulumu “şəhər” mənasını bildirirdi [19, s. 381].

Qədim yunan miflərində Zevsin bir çox cəhətləri ilə yanaşı onun ay ilə bağlı olması məsələsinə rast gəlmək mümkündür. Qədim şumer süjetinin dəyişdirilmiş forması olan “Devkalion daşqını” adlı mifdə [20,s.19] Pelasqda yaşayan Likaonun insan qurban verməklə Zevsi qəzəbləndirməsi və onu qurda çevirməsi, lakin bu hadisənin Likaonun oğullarının insan əti yeməsinin qarşısını almaması

barədə məlumat verilir. Likaonun oğulları cildini dəyişmiş Zevsə yenidən insan ətindən hazırlanmış qida verdikdə Zevsin qəzəbinin həddi olmamışdır. Zevs onları da qurda çevirmişdir. Bu hadisənin baş verdiyi yer Trapezund adlandırılmışdır [17, s.102]. Eyni zamanda Zevsin daşqın törətməsinə səbəb olan bu hadisə Yunanıstanın inkişaf etmiş əyalətlərində yaşayan və əhalinin “barbar” hesab Arkadiyada tətbiq olunan qədim hannibalizm adətlərinə münasibətini əks etdirirdi. Zevsin haqq qazandırdığı Likaon adətləri, güman ki, qurdları sürüdən uzaqlaşdırmaq və onların içərisinə “insan-hökmdar göndərmək” məqsədi güdüdü. Likey sözü “dişi qurddan” və ya “işığa aid olan” mənasını bildirirdi. Ona görə də Zevsin Arkadiyaya yönəltdiyi ildırım onun burada yağışı çağırmaq mərasimində hökmdar-kahin kimi çıxış etməsinə işarə idi. Zevs ilahi dişi qurd ibadətinin baş kahini rolunda çıxış edirdi [17, s.104]. Məhz bu ərazidə qədim abidələr içərisində Pazar ilçə (ərazi bölgüsü) mərkəzində kiçik bir yarımada Qız qalası abidəsi ucalır. Bakı Qız qalası kimi qaya üzərində inşa olunan qalanın quru ilə əlaqəsi yoxdur [21]

Yalnız antik dövr deyil, orta əsrlərdə də xristianlığın rəsmi status qəbul etməsindən sonra da aya sitayişin davam etdiyinin şahidi olur. Bretandan Baskoniyaya qədər Biskay körfəzi sahillərində, XVII əsrdən Şimali Amerikada yaşayan, VII əsrdə ərəblər tərəfindən məğlub edilən vestqotların, XIII əsrdə albiqoy müharibələri gedişində məğlub edilən bidətçi katarların, xristian Avropasının həqarətlə üz çevirdiyi “cüzamlıların” varisləri hesab olunan kaqotlar özlərini “crestians” (xristian) adlandırırsalar da, Avropada onlar toxunulmaz hesab olunur və əlahiddəlik təşkil edirdilər [22,s.24-25]. Qədim magiya və təbiblik sənətinin sirlərinə dərin bələd olan kaqotlar hətta orta əsrlər dövründə Aya sitayiş etmiş, yağışa tapınmışdılar. Eyni hadisəyə Azərbaycanda da rast gəlinir. İstər aya sitayişlə bağlı mərasimlər, istərsə də qədim tikililər bu fikri təsdiqləyir. Bakı Qız qalası ilə bağlı əfsanələrdən birində atanın öz qızına evlənmək təklif etməsi orta əsrlər dövründə tam absurd bir ideya kimi səslənirdi. Artıq patriarxal quruluşun tam hakimiyyətdə olduğu, islam dininin ideyaları və tələbləri ilə yaşayan bir cəmiyyətdə belə bir əfsanənin meydana gəlməsi ağılsız bir hadisə hesab oluna bilər. XXI əsrdə yaşayan və fərqli bir dünyagörüşü, ideologiya ilə tərbiyə olunan insan üçün də bu qaydalar qəbul edilməzdir. Lakin aya sitayişin olduğu və daha sonra zərdüştlük qaydaları ilə yaşayan bir cəmiyyətdə isə bizim qəbul etmədiyimiz adətlər tətbiq olunurdu. Burada maraq doğuran digər bir məsələdir: min illər ərzində tətbiq olunan qədim adətlər müxtəlif tabularla qadağan edilsə də, onlar unudulmamışdır. Bu baxımdan Qız qalasının ətrafında qalanı qoruyan xüsusi bakanlar tayfasının yaşadığını və onların adı ilə qədim şəhərin adının bağlı olması fikri böyük maraq doğurur.

ƏDƏBİYYAT

1. http://files.preslib.az/projects/remz/pdf/atr_din.pdf
2. Страбон. География. Л., 1964
3. http://az.wikipedia.org/wiki/Mahrasa_m%C69%99b%99di
4. [http://az.wikipedia.org/wiki/Avey_\(da%C4%9F](http://az.wikipedia.org/wiki/Avey_(da%C4%9F)
5. Джафарзаде И.М. Гобустан. Наскальные изображения. Б., 1973
6. Томсон Дж. Исследования по истории древнегреческого общества. М., 1948
7. <http://bse.sce-lib.com/article/127938.html>
8. Церен Э. Лунный бог. М., 1976
9. Ахундов Д.А. Архитектура древнего и раннесредневекового Азербайджана. Баку, 1986
10. Azərbaycan mifoloji mətnləri. Bakı, 1988
11. Сидорова Н.А. Искусство Эгейского мира. М., 1972
12. Пилипко В.Н. Женские культовые статуэтки с берегов Средней Азии. Советская археология, 1977, № 1
13. Флюер-Лоббан К. Проблема матрилейности в доклассовом обществе. Советская этнография, 1990, № 1
14. http://www.tatuirovanie.ru/meaning_tattoos.html
15. <http://www.wiccannews.narod.ru/moon.htm>
16. http://delfa9.narod.ru/astro_staty

17. Грейвс Р. Мифы древней Греции. М., 1992
18. Видеман А. Религия древних египтян. М., 2009
19. Мифы Финикии и Угарита. М., 2003
20. Ильинская Л.С. Легенды и археология. М., 1988
21. <http://www.rizekultuzizm.gov.tr>.
22. Тайны XX века. М., 2011, № 49

АЙТЕН АЛИ КЫЗЫ МЕХТИЕВА
*доцент Азербайджанского Государственного
 Педагогического Университета,
 кандидат исторических наук
 e-mail: ayten-69@mail.ru*

ДЕВИЧЬЯ БАШНЯ И ПОКЛОНЕНИЕ ЛУНЕ

Характерные черты развития истории Азербайджана, географическое положение, этнический состав населения создали благоприятную почву для существования здесь разных религий. Античные авторы сообщали о наличии на этих территориях областей, принадлежавших храмам, где поклонялись Гелиосу, Зевсу и Селене.

Многочисленные памятники, найденные на территории Азербайджана, а также названия мест и древние верования наглядно демонстрируют наличие древних корней поклонения луне в этих землях. Эта теория особенно находит свое подтверждение в наскальных изображениях Кобустана. Ряд изображений Девичьей башни, а также лунная символика на ней являются наглядным примером тому, что в ходе сооружения этих памятников учитывались элементы поклонения Луне, что вызывает огромный интерес с точки зрения выявления на свет древних религиозных верований, принятых во внимание в ходе изучения истории, а также сооружения древних памятников.

AYTEN ALI MEHDIYEVA
*assistant professor of Azerbaijan State Pedagogical University,
 candidate of historical sciences
 e-mail: ayten-69@mail.ru*

THE MAIDEN TOWER AND MOON WORSHIP

The characteristic features of progress of Azerbaijan' history, the geographical location and the ethnical structure of population had created the propitious situation for the existence of variety of religions on this territory. Though the antique authors reported of the existence on these territories the provinces, belonged to the temples, that was the place of worship of Helios, Zeus and Selena.

The numerous monuments, found on territory of Azerbaijan, also the names of places and the antique religions clearly demonstrated the existence of the antique roots of the Moon worship on these territories. This theory finds its confirmation on Gobustan pictures. The several pictures of as if the Maiden tower, as well as the Moon symbol on it, were the clear confirmation to that there was paid attention to the elements of the Moon worship during the construction of these monuments, that excited the great interest from the point of view to bring to light to the antique religions, took into consideration during the investigation of history, as well as the construction of the antique monuments.

Rəyçilər: t.e.d. prof. İ.Məmmədov, t.e.d. Q.Ə.Əliyev

ADPU-nin Ümumi tarix kafedrasının 24.02.2012-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol № 08)